

Kozyr M.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

THEORETICAL ASPECTS OF APPLIED INFORMOLOGY IN THE PROCESS OF FORMING INFORMATIVE COMPETENCE

Summary

The article highlights the features of the concept of «information» as a category of educational process of the formation of information competence. The author makes an attempt to substantiate the theoretical foundations of the process of formation of information competence by studying the characteristics of the concept of «information». The author studies scientific categories of the information and alternative pedagogy as a branch of applied informology. The concepts of «computer competence» and «information competence» are differentiated. Examples of problematic issues and challenges of introducing the concept of «information» in the educational process are provided.

Keywords: property of information, information, information competence, information and alternative education, informology, pedagogical field, field theory.

УДК 377.35(477.51)"1890-1917"

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАКЛАДІВ НИЖЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ЗЕМСТВАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Олійник Н.А.

Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

У статті розкриті соціально-економічні умови, які були характерні для України і для Чернігівщини, зокрема, у XIX ст., що призвели до необхідності розширення мережі професійних закладів з підготовки кваліфікованих професійно-технічних працівників і працівників сільського господарства. Розглянуто та проаналізовано особливості організації закладів нижчої професійної освіти в Чернігівській губернії у 1890-1917 роках. Відзначено внесок губерньського і повітових земств, меценатів у справу поширення професійних шкіл: нижчих ремісничих шкіл, сільськогосподарських шкіл, навчально-ремісничих навчальних майстерень та майстерень кустарних промислів. Підкреслено, що створення мережі професійних шкіл сприяло розширенню можливостей для населення отримувати доступну професійну освіту. Досліджені окремі шляхи популяризації знань серед населення про культуру обробки земель і ведення домашнього господарства.

Ключові слова: нижчі ремісничі школи, сільськогосподарські школи, навчально-ремісничі майстерні, майстерні кустарних промислів, земства.

Постановка проблеми. Проблема розвитку професійної освіти залишається актуальною і сьогодні, особливо в період занепаду багатьох сільськогосподарських колективних господарств і прагнення держави щодо їх відродження. Чималу допомогу у вирішенні цієї проблеми можуть надати місцеві органи влади. Тому на сучасному етапі реформування системи освіти в Україні погляд в історію є доцільним для більш глибокого переосмислення досвіду, зокрема, земського самоврядування у другій половині XIX – початку XX століття у справі сприяння розвитку професійної освіти.

Аналіз сучасних досліджень. Попри дослідження науковців С. Білоусова, Л. Вовк, О. Пронікова, М. Пузанова, Г. Терещенка, У. Терлецької, І. Радченка, питання вивчення подекуди забутого досвіду, аналізу здобутків і невдач діяльності земств Чернігівської губернії періоду земського самоврядування у справі розвитку нижчої професійної освіти залишається недостатньо вивченим.

Метою статті є розкриття і аналіз особливостей організації професійних шкіл в Чернігівській губернії у 1890-1917 роках.

Виклад основного матеріалу. Розвиток капіталізму у XIX ст., швидке зростання промисловості, зміна техніки і технології у зв'язку з переходом від мануфактури до машинного виробництва на тери-

торії України потребували спеціально-підготовлених кваліфікованих спеціалістів, що у свою чергу вимагало розширення мережі професійно-технічних шкіл.

Значна роль у розвитку професійно-технічної освіти в Україні належала земствам, які було запроваджено у 1864 р. Приватна й громадська ініціатива у цій справі мала велике значення, бо сприяла подоланню рутинності, небажанню реакційних правлячих кіл поширювати технічні знання в народі, готувати спеціалістів з простого люду.

Державні Чернігівське ремісниче училище з чотирирічним терміном навчання, Клинівське механіко-технічне училище з семирічним терміном навчання та середнє сільськогосподарсько-технічне Новозибківське училище з 6-річним терміном навчання, два приватних Ніжинське та Глухівське ремісничі училища (створених згідно статуту 1889 р.) та незначна кількість приватних шкіл не спроможні були задовольнити зростаючий попит Чернігівської губернії на спеціалістів.

У 90-х рр. на Чернігівщині, як і по Україні виникають нові типи ремісничих навчальних закладів: з 1893 р. – школи ремісничих учнів, з 1895 р. – нижчі ремісничі школи і сільські ремісничі навчальні майстерні. За сутністю ці нові типи ремісничих навчальних закладів стали лише спрощеними реміс-

ничими училищами. Більшість з них перебувала у віданні земств, а частина – Міністерства торгівлі і промисловості і передбачали підготовку робітників–ремонтників сільськогосподарського знаряддя та ремісників з деяких видів кустарної промисловості. Головне місце в навчальному процесі цих закладів приділялось спеціальним предметам.

В Чернігівській губернії подібні навчальні заклади діяли в Олешні Городнянського повіту (гончарна ремісничка школа), у с. Івангород та Ічня Борзнянського повіту (ковальсько-слюсарні майстерні), при Кирилівській народній школі Новозибківського повіту та в с. Ваганичі Городнянського повіту – чоботарські навчальні майстерні, в Остерському повіті – Омелянівська ткацька майстерня.

Незважаючи на те, що в 1895 р. в Чернігівському губернському земстві вже працювало 243 великих підприємства і обсяг промислового виробництва зріс майже у 3,5 рази, Чернігівщина залишалася сільськогосподарською губернією, переважна більшість населення якої займалася землеробством і кустарними промислами, розвиток яких вимагав підвищення професійної освіти населення [3, с. 47].

Більшість ремісничих училищ і навчально-ремісничих майстерень в Чернігівській губернії виникли з ініціативи повітових земств, які й клопоталися перед губернським земством про їх створення, надання субсидій та кредитів. Загалом у 1901 році Чернігівським губернським земством на утримання ремісничих майстерень було виділено 3531 руб. 66 к., з яких на утримання сільськогосподарських шкіл – 2250 руб. [7, с. 21].

Повітові земства й самі фінансували ремісничі майстерні, разом з сільськими товариствами орендували приміщення під класи і майстерні, житло для учнів, сприяли розширенню і покращенню матеріальної бази. Найбільш кошторисне обладнання належало слюсарно-ковальським майстерням. Вартість обладнання Ічнянської майстерні становила 2444 руб., Борзнянської майстерні – 2300 руб., Дроздовської становила 1744 руб., Менської – понад 5000 руб., Чорнотицької ковальсько-слюсарної й столярної майстерні – на суму 2246 руб. 85 к., Ново-Ропської ковальсько-слюсарно-токарної і столярно-токарної – 4629 руб. 67 к. [2, с. 138-162].

Умови навчання в навчальних закладах були різні як за матеріальною базою, так і за наданими пільгами для учнів. При Дроздівській навчальній ковальсько-слюсарній, Козлянській і Суразькій корзинкових навчальних, Ново-Ропській ковальсько-слюсарно-токарній і столярно-токарній, Охрамівській ремісничій навчальній майстернях надавалося безплатне житло для всіх учнів, при Борзнянській слюсарно-ковальській та Велико-Загорівській столярно-ковальській майстернях – для найбільш з них (ім же надавалася грошова допомога на харчування). Учні Дроздівської, Ново-Ропської, Тихоновичської (чоботарсько-кравецької) майстерень отримували частину зароблених грошей за виконані майстернею ремонтні роботи та реалізовані вироби. Випускникам Менської слюсарно-ковальської майстерні дарувалися інструменти, виготовлені самими учнями впродовж навчання, а випускникам Менської столярно-токарної майстерні – матеріал для верстака та дерево для виготовлення колодок для різних інструментів. Для всіх майстерень, крім корзинкових, термін навчання становив 3 роки. В корзинкових майстернях – 2 роки. Лише в Ново-Ропській ковальсько-слюсарно-токарній і столярно-токарній майстерні термін навчання становив 4 роки, бо учні мали оволодіти більшою кількістю професій.

Навчання в більшості професійних закладів було безкоштовним, але земству не вистачало коштів на утримання всіх учнів, і тому частина з них вибувала з училищ із-за відсутності коштів на їжу, одяг, житло і підручники.

Школи садівництва були складовими професійної освіти на Україні кінця XIX століття. Подібні заклади передбачали «поширення в народі переважно шляхом практичних занять, основних знань з садівництва, городництва і пасічництва, а також з ремесел теслярського, столярного і корзинкового», забезпечення населення саджанцями дерев, насінням, засобів для боротьби зі шкідниками тощо.

Борзнянська школа садівництва, яка була відкрита 15 жовтня 1898 р., користувалася широкою популярністю. Прийом вступників проводився на конкурсній основі. Учні школи забезпечувалися безкоштовним харчуванням. Одяг та проживання були турботою батьків.

За результатами діяльності школа тричі отримувала нагороди на Ніжинській сільськогосподарській і кустарно-промисловій виставці від Міністерства сільського господарства: у 1899 р. – бронзову медаль «За хорошу постановку дела и правильное направление деятельности школы», у 1903 р. золоту медаль «За плодовый питомник, сушеные плоды и овощи и ягодные вина», у 1905 р. золоту медаль «За прекрасно выращенные щепы из плодового питомника школы».

Борзнянська школа садівництва була досить прибутковою. Впродовж 1898-1908 рр. прибуток становив 1486 руб. 35 коп. Гроші від продажу насіння і дерев з розсадника спрямовувалися на утримання самої школи. Крім того, Борзнянське повітове земство щорічно виділяло на утримання близько 900 руб. Річне утримання одного студента у 1908 р. становило близько 147 руб. За період з 1902 по 1908 рік було випущено 60 спеціалістів [8, с. 116-117].

Меценацька допомога на Чернігівщині була досить поширеним явищем. Вона помітно сприяла поширенню професійної освіти серед населення. Зокрема, Майнівська нижча сільськогосподарська і ремісничка школа I розряду була заснована 30 листопада 1891 р. (згідно з «Положенням о низших сельскохозяйственных школах» від 27 грудня 1883 р.) на дарчій землі вдови полковника А. А. Майнової в селі Щастовці Козелецького повіту Чернігівської губернії. В цій школі учні здобували освіту з окремих галузей сільського господарства: теслярсько-столярного, ковальсько-слюсарного ремесел та вироблення навичок застосування цих знань до сільського господарства. У Майнівській школі навчалися учні з Чернігівської, Полтавської, Київської Херсонської, Могиланської, Петербурзької губерній і області війська Донського [4, с. 115].

Чернігівське губернське земство надавало досить значні субсидії цьому навчальному закладу. Зокрема, у 1899 і 1900 роках щорічно було виділено по 2000 руб. на його утримання.

До школи приймалися учні віком з 14 років, до підготовчого – з 13. Вступники до підготовчого класу мали володіти знаннями обсягом початкової народної школи, до першого – знаннями обсягом двокласної школи Міністерства народної освіти та початковими знаннями з фізики, хімії, анатомії і фізіології тварин [4, с. 112].

У Майнівській школі навчалися учні, які: перебували на державному забезпеченні; отримували іменні стипендії з губернського фонду, створеного на кошти меценатів; земські стипендіати; своєкошті (самі платили за навчання; вільні слухачі (платили за курс навчання однієї з спеціальностей);

практиканти (оплатою за навчання слугувала їхня робота у майстернях, саду, конторі).

Розподіл кількості уроків по класах, обсяг викладання спеціальних предметів визначалися навчальним планом і програмами, затвердженими Міністерством Землеробства і Державних Маєтностей, викладання загальноосвітніх предметів проводилося згідно з програмами двокласних училищ Міністерства Народної Освіти [4, с. 116-117]. Навчальна програма складалася з загальноосвітніх (російська мова, російська історія, письмо, арифметика, хімія, фізика, зоологія) та спеціальних предметів – землеробство, городництво, плідівництво, загальне і приватне тваринництво, лісове господарство, геодезія, сільськогосподарська економія, креслення, молочне господарство.

Значна частина навчального часу відводилася на практичні заняття. За час навчання у Майнівській школі учні мали пройти весь цикл сільськогосподарських робіт і бути добре обізнаними з тих видів робіт, які проводилися на фермі. Зокрема, знайомилися з різними машинами, знаряддями праці і тривалий час працювали з ними, особлива увага приділялася виробленню спеціальних навичок, необхідних для досконалого виконання роботи, набували навички догляду за тваринами, доїння корів, приготування загонів для літнього випасання худоби тощо. Робочий день учнів підготовчого і першого класу становив 10 годин, другого і третього – 12 годин.

У цьому навчальному закладі практикувалося учнівське самоврядування, де учні 3-го класу здійснювали керівництво як окремими ланками господарства (у польовому господарстві ферми, на тваринному дворі і на молочній), так і всім господарством. Вони виконували, власне, обов'язки бригадирів.

Навички по вирощуванню культурних рослин учні школи набували на закріплених за ними окремих земельних ділянках розміром у 20 кв. саж. (близько 91 кв. м), а з весни 1901 року – ділянках у 400 кв. саж. (близько 0,82 га), розрахованих для обробки бригадами з 4-5 учнів різних класів. При школі був влаштований ботанічний сад з рідкісних рослин, по догляду за яким також залучалися учні школи [4, с. 20-122]. Літні навчально-практичні заняття з ботаніки і зоології проводилися у вигляді екскурсій і виготовлення гербаріїв рослин місцевої флори, складання колекцій комах (переважно, шкідливих).

На сільськогосподарських і кустарно-промислових виставках, організованих при Майнівській сільськогосподарській і ремісничій школі, виставлялися найкращі експонати з овочів та фруктів, вирощених учнями школи, та вироблених ними знарядь сільськогосподарської праці. А у 1900 р. на виставці були представлені навчальні посібники, наочні, виготовлені учнями. Учні старших класів проводили демонстрації фізичних і хімічних дослідів й давали роз'яснення про те, як ці досліді допомагають зрозуміти фізичні явища природи [5, с. 108]. Такі виставки допомагали здійснювати просвітницьку роботу серед населення.

Навчальна ковальсько-слюсарна майстерня в с. Дроздівка Ніжинського повіту була відкрита 11 жовтня 1899 р. Розташовувалася в колишньому приміщенні народної школи. До майстерні приймалися юнаки з 14 років і які мали свідоцтво про закінчення народної школи. Майстерня утримувалася за рахунок доходів з земель (53 десятин) і відсотків з капіталу 2000 руб., які заповів колишній землевласник с. Дроздівки Дем'ян Євстафійович Прокопович, допомоги губернського і повітового земств, а також доходів самої майстерні. Значна частина витрат майстерні погашалася повітовим земством.

Зокрема, у 1900 р. з 1310 руб. 67 к., витрачених на утримання майстерні, 467 руб. 74 к. були виділені повітовим земством [6, с. 89-90].

У цьому закладі в учнів формували уміння і навички по виготовленню і ремонту сільськогосподарських знарядь. Програма вміщувала в себе перелік виробів: нарізання болтів, зварювання залізних кілець міддю і оловом та ін. Найкмітливіших з учнів долучали до ремонту складних знарядь і машин: саморізків, молотилок, сіножаток, частин вітряків, плугів, підковування коней тощо. Вироби учнів неодноразово були представлені на Ніжинській сільськогосподарській виставці. У 1900 році за вироби, виготовлені учнями першого року навчання майстерні була присуджена бронзова медаль Міністерства Землеробства.

Робочий день восени і зимою становив 7 годин, а весною і влітку – 8 годин. Один раз на тиждень у них проводився двогодинний урок з креслення.

Починаючи з 1 жовтня 1900 р., учням з інших сіл надавався гуртожиток. Земство надавало учням квартиру, опалення і кухаря, який готував їжу з продуктів, привезених учнями з дому. При гуртожитку також була виділена квартира для коваля, який водночас був і наглядачем [6, с. 92-93].

У маєтку дворянина Миколи Петровича Бека на хуторі Павлівка, розташованого поблизу Глухова (0,5 версти), 20 жовтня 1903 р. була заснована Петрівська школа садових працівників, в якій впродовж трьох років готували працівників садівництва, городництва і лісництва, які, крім того, набували навичок столярного ремесла та плетіння корзин в межах необхідного для садового працівника. Цей заклад був відкритий земством і перебував на його утриманні.

Серед приватних закладів значною популярністю користувалася Воздвиженська сільськогосподарська школа, заснована у 1886 р. землевласником М. М. Неплюєвим при хуторі Воздвиженську Янгольської волості Глухівського повіту. Про це свідчить той факт, що у 1912 році з 149 претендентів навчатися у цьому закладі було прийнято лише 26, а за період з дня заснування закладу і до 1912 року вступило до неї 524 учні (139 з них працювали на земських посадах у сільському господарстві) [1].

У цей період розширюється мережа навчальних закладів, які передбачали вивчення ремесел. Їх число поповнюється Мринською майстернею для виготовлення корзин, ткацькою у с. Вертіївка, ковальсько-слюсарною у с. Макиївка, чоботарською у Дроздівці Ніжинського повіту, ткацькою майстернею у Старій Басані Козелецького повіту та ін. Губернське земство виділяло кошти на обладнання і утримання означених навчальних закладів, оскільки коштів від повітових земств не вистачало. Так, 1908 року губернське земство виділило на професійні школи 17 тис. руб. [9, с. 216]. У 1912-1916 рр. на території Чернігівської губернії вже діяло 40 ремісничих майстерень. Ремеслам також навчали в окремих початкових народних училищах. Станом на 1917 р. ремісничі відділення працювали в 10 училищах.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що природні ресурси краю, прагнення земств Чернігівської губернії покращити економічне становище населення і задовольнити потреби в конкретних професійних кадрах, фінансова підтримка губернського, повітових земств та меценатів значною мірою вплинули на розвиток професійної освіти в губернії, чим сприяли розширенню можливостей для населення отримувати професійну освіту. В подальшому детальніше можуть бути вивчені питання про зміст, форми і методи навчання в закладах жіночої професійної освіти.

Список літератури:

1. Воздвиженская сел.-хоз. школа // Черниговская земская неделя. – 1913 – № 18. – С. 10.
2. Деятельность Черниговского губернского земства по народному образованию в 1904 году // Земский сборник Черниговской губернии (Далі ЗСЧГ). – 1905. – № 7-8. – С. 113-173.
3. Історія міст і сіл УРСР. Чернігівська область. – К.: Головна редакція Укр. рад. енциклопедії Академії наук УРСР, 1972. – 780 с.
4. Отчет о деятельности Майновской сельскохозяйственной и ремесленной школы 1-го разряда за 1899-1900 уч. год // ЗСЧГ. – 1901. – № 10 (октябрь). – С. 112-125.
5. Отчет по сельскохозяйственной выставке при Майновской сельскохозяйственной и ремесленной школе в 1900 году // ЗСЧГ. – 1901. – № 11 (ноябрь). – С. 105-120.
6. Отчет учебной кузнечно-слесарной мастерской в с. Дроздовке Нежинского уезда за 1900 год // ЗСЧГ. – 1901. – № 7 (июль). – С. 89-93.
7. Отчет Черниговской губернской земской управы 1901г. – Чернигов, 1902. – 392 с.
8. Степанов К. Борзенская школа садоводства / К. Степанов // ЗСЧГ. – 1909. – № 3. – С. 112-119.
9. Хижняков В.М. Воспоминания земского деятеля / В. М. Хижняков. – Петроград: Изд-во «Огни», 1916. – 251 с.

Олейник Н.А.Черниговский национальный педагогический университет
имени Т.Г. Шевченко

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧРЕЖДЕНИЙ НИЗШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗЕМСТВАХ ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ

Аннотация

В статье раскрыты социально-экономические условия, характерные для Украины и для Черниговщины, в частности, в XIX ст., которые стали причиной необходимости расширения сети профессиональных учреждений по подготовке профессионально-технических работников и работников сельского хозяйства. Рассмотрено и проанализировано особенности организации учреждений низшего профессионального образования в Черниговской губернии в 1890-1917 годах. Сделан акцент на вклад губернского, уездных земств, меценатов в дело создания и поддержки профессиональных школ: низших ремесленных школ, сельскохозяйственных школ, учебно-ремесленных мастерских и мастерских кустарных промыслов. Подчеркнуто, что создание сети профессиональных школ способствовало расширению возможностей для населения получить доступное профессиональное образование. Исследованы некоторые пути популяризации знаний среди населения о культуре обработки земель и ведения домашнего хозяйства.

Ключевые слова: низшие ремесленные школы, сельскохозяйственные школы, учебно-ремесленные мастерские, мастерские кустарных промыслов, земства.

Oliinyk N.A.

Chernihiv T.G. Shevchenko National Pedagogical University

ORGANIZATION OF LOWER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN CHERNIHIV PROVINCE

Summary

The article covers the socio-economic conditions that were typical for Ukraine in general and for Chernihiv region in particular in the XIX century, which caused the necessity to expand the network of professional institutions for training qualified professional technicians and agronomists. It considers and analyzes the organizational features of lower professional education institutions in Chernihiv province in 1890-1917. It also mentions the contribution of the province and district counties and patrons to the spread of professional schools: lower industrial schools, agricultural schools, training industrial workshops and homecraft industrial workshops. The paper emphasizes that the creation of a network of professional schools helped to increase capabilities for inhabitants to get affordable professional education. It investigates certain ways of popularization of knowledge about land cultivation and housekeeping among inhabitants.

Keywords: lower industrial schools, agricultural schools, training industrial workshops and homecraft industrial workshops, province.